

XV.

Protestáns theologiai és egyházi törekvések Németországon.

E czím alatt ne várja az olvasó kimerítő ismertetését azon gazdag theologiai irodalomnak, mely évenként 1000—1500 darab önálló művel gyarapodik; szándékom csupán tájékozó ismertetést nyújtani azoknak, kik érdeklélnek a protestántizmus jelen átalakító mozgalmairól Németországon.

A német egyházi irodalom jelenleg egy óriási küzdelmet képvisel, melyhez képest a csaták elhaló s megint feltörő zaja hegyi patak csevegéseként tűnik fel; a protestáns öntudatos lélekerőnek harca ez, melynek lobogóján magasan leng a szó: a reformáció még nem végződött bé.

Minden ember érzi, tudja, hogy a fontos állampolitikai kérdések megoldása karöltve jár többé-kevésbé lényeges vallási ügyekkel; az emberiség történelme bizonyítja ezt. Sehol pedig két lényegesebb kérdés egy pontban szorosabban nem érintkezhetik, mint éppen Németországon, az állam és egyház az újjászületés pillanatában.

A mi az államra nézve a particularismus, ugyanaz volt a német protestáns egyházra nézve eddigelő a confessionalismus. Egyiknek sem volt közös érzelmtől dobogó szíve; nem nyelve, melyen amaz érzelmet kifejezhesse; nem keze, melyet akarójának végrehajtására öntudatosan felemeljen. A felekezeti szűkkeblűség és theologiai makacs viták elfeledtetni látszottak az evangéliom felkentjeivel, hogy Jézusnak több tanítványai voltak, de ugyanazon egy szellem vezérelte mindnyáját: a szeretet és béke szelleme, melynek nem barátokat ellenségekké, hanem ellenségeket is barátokká tenni hivatása. Az 1817 sept. 27-én kelt kormányrendelet útján létrejött unio lett volna — ha általános érvényre emelkedhetik vala — azon egyházi alak, melyben a német protestántizmus a legkövetkező dúsabban léphetett volna fel; azonban e mű befejezése, úgy látszik, a jelenkornak jutott osztályrészül, melynek feladata Németországnak nem csak államilag, hanem egyházilag is nagyságához és belerejéhez mért alakot adni.

Miután Németországon a legutóbbi háboru óta nem csak államközi viszonyok szenvedtek módosulást, hanem több független s most egymás mellé került egyházak, s általában az özszes protestáns felekezetek rendezése, egy egyetemes német nemzeti egyház z á alakítása előestéjén állunk; s minthogy az egyházi szervezkedés, éppen mint az állami, a pártok állásától függ: mielőtt a különböző irányu egyházi törekvéseket körvonaloznók, lássuk a nevezetesebb theologiai irányokat iskoláikkal egyetemben.

Berlin, e század elején, Schleiernacher, Neander, Bunsen és DeWettével a haladó theologiai irány előharcos-sa, jelenleg az új ortho-doxia székhelye. Eldobni mindazt, mit a német protestántizmus e század vívmányai közé sorozott, s visszavinni az egyházat, szembe a haladó idővel, a reformátorok párt-szelleme által kormányozott korba: ez célja azon pártnak, mely 1827-ben alapított „Evangelicus egyházi lap“ czímű organumával a Dr. Hengstenberg vezérlete alatt működik. Működésének hármas terén: az irodalom-, egyetem- és consistoriumban a politikai conservatív párt által is gyámolított erejét oly sikeresen fejtette ki, hogy a porosz alkotmány 15-ik articulussa, mely azt mondja, hogy: „az evangelicus egyház a maga ügyeit önállóan rendezi és igazgatja“, évtizedek küzdelme daczára sem léphetett mind e napig életbe. És ez igen lényeges kérdés a porosz egyházra nézve, mert e törvényczikk életbeléptetésének legelső következménye természetesen a képviseleti egyházkormány lenne, mely minden bizonynyal útját állaná ama ráktörekvéseknek, melyekkel a Hengstenberg-párt az egyházat tovább is vezérelni igyekszik. Hogy pedig ezekről tisztább fogalmunk legyen, ismernünk kell főbb tanait.

Alapelve ez iskolának az eredendő bűn régi fogalmához szilárdul ragaszkodni, s ebből az emberi természet megromlottságát oly mértékben vonni le, hogy az még fogékony-sággal sem bir semmi magasabb és eszményibb iránt. E gyakorlati kihaltsághoz önként esatlakozik az elméleti, t. i. a józan ész teljes elsötétülése s képtelensége az isteni dolgok felfogására, s azok feletti ítélésre. A másik főpont, mely ezen, mint alapon emelkedik fel, a gépies ihletés-tan (inspiratio). Amaz szükségképpen feltétele, kútfeje ennek. Mentől setétebb az emberi szellem haláléjje, annál fénylőbb az isteni kijelentés, s mentől képtelenebb az ember a közreműködésre, annál kizárólagosabb az isteni tevékenység.

A szent irás ez elvont és minden emberi közreműködést meg-

semmisítő ihletettségének végcélja a kánon istenítése, az egyes iratok hitelessége, betűihez való szilárd ragaszkodás, s ebből kifolyólag minden historiai kritika gyűlölete és száműzése. Ez az a tér, melyen az új orthodoxia működik, szemben a szabad theologusokkal, kik egészen elvetik, és a Schleiermacher-Neander-irány képviselőivel, kik az isteni és emberi szellem összszehatásának tartván az ihletést, melyből természetesen az emberi tévedés sem maradhatott kizárva, a józan, tudományos kritikát elutasíthatlan köteleosságoknek ismerik, így vélvén a szent írásban feltűnő ellentéteket kiegyenlíteni, s annak tekintélyét éppen ez által a haladó kor tudományos igényeivel szemben is megmenteni.

Azonban Hengstenbergéknek minden törekvése a rationalismus megbuktatására megy ki; el kell tehát fojtani a szabad vizsgálódást, átkot szórni a tudomány és művészet mindazon termékeire, melyek a szabad szellem felélesztésére és táplálására jótékonyan hatottak s hatnak maig is. E céljáért minden feláldozó törekvésnek eredménye aztán az a következetlenség is, mely e pártot főképp a protestáns felekezetek unioja tárgyában oly sajátságosan jellemzi. Abban az időben, midőn III-ik Vilmos az egyesülést hatalmának tekintélyével létrehozta — még pedig oly szilárd határozottsággal, hogy egy sziléziai pap, mert az unio ellen prédikált, a börtönbe került — Hengstenberg állván az államtheologia élén, oly buzgalommal apostolkodott ez ügyben, hogy „Isten ellen küzdők“nek nevezte lapjában azokat, a kik ellenszegülni merészeltek; és ma? ő is azok közé tartozik, kik az uniót aláásni s végképp felbontani igyekeznek; mert valószínűleg átlátta, hogy ez egyházi alak, főképp ha a 15. articulus életbe lépendik, nem kedvező talaj az új orthodoxia csiréjára nézve. S egyházi lapjában ugy okoskodik e tárgyra nézve, hogy „az új-testamentum mértékét nem lehet a jelenlegi külső egyházra alkalmazni, mivel ebben azoknak, kik nem hajtának térdet Baal előtt, oly csekély a száma, hogy semmi igényt sem tarthatnak a szentek azon kiváltságára, hogy papjaikat maguk válaszszzák.

Tudományos működésük első és legkedvenczebb tere az ó-testamentum, melynek nyelve és régisége a legmerészebb magyarázatokra adhat alkalmat nyomozóinak, s hogy e szerint az ő inspiratio-malmukra vizet hajtó messiási helyekkel hogyan bánhattak el, képzelhető csak az egyből is, hogy a pentateokot egészen Mózesztől származottnak állítják.

Az „Evangélikus egyházi lap“ valóságos A u t o d a F é - j a lett minden mozgalomnak, mely ez irány elveit túlszárnyalta, vagy az-
 zal ellenkezésbe jött. A rationalismus, pantheismus, communismus,
 H é g e l philosophiája, L e s s i n g és H e r d e r classicus művei,
 G o e t h e és S c h i l l e r magas röptü pégazusa, S t e f f e n s no-
 vellái, az ethica és aethetica mesterei egyenlő dühvel hurczoltattak
 e vértörvényték elébe, honnan élve, legalább a szerkesztő hite sze-
 rint, egy se távozott.

S kérdi tán valaki: honnan hát a siker, mely oly hosszu időn
 keresztül Poroszországban a vezérszerepet e párt kezében megtar-
 totta? A körülmények ügyes kiaknázása Hengstenbergnek mindig
 egyik főelőnye volt. Hégelnek 1831- és Schleiermachernek 1834-ben
 történt halálával a két párt küzdelme már kulminált volt. A harc-
 ba nem csak a küzdők, de a közönség is bele levén fáradva, a ke-
 délyek nyugalomra vágyini látszottak, midőn Hengstenberg pietisticus
 irányával, melyhez később a körülmények változtával hűtelen lett,
 megkezdette működését, és e szerint az idő kívánalmának látszott
 megfelelni.

Nem azért, mintha az új orthodoxia híve volna, hanem mivel
 ugyanazon ellenség ellen harczol, a berlini iránynak legtöbb szolgál-
 latot tett H a l l é. Ez iskolának vezére, Dr. T h o l u c k számára,
 daczára annak, hogy ő az új-kori theologusok egyik legmunkásabb
 tagja, határozott helyet a theologiai történelem alig képes kimutat-
 ni. Ő részt vett korának minden nevezetes harczában phántásiájá-
 nak és élceinek, melyek uralkodó elmei, egész hevével, s a mi
 legfőbb, sehonnan se távozott a nélkül, hogy engedélyeket ne tett
 volna, nem csak, hanem majd minden surlódás reminiscentiákkal
 töltötte el lelkét anynyira, hogy ma az orthodoxia és pietismus közt
 foglal el egy ingadozó állást. Küldetését a rationalismus elleni harc-
 ban találta, melynek felületességeit kifogyhatatlan anekdotáival és az
 irásnak megőő betűjével egyenlőképpen ostromolta.

Dogmáitkai álláspontjának jellemzésére elég az ő c s u d a - és
 i h l e t é s - t a n á t megemlitenünk. „Csuda alatt“ — azt mond-
 ja — az általunk ismert természetrendtől határozottan eltérő oly
 eseményt értünk, melynek vallási eredete és végeztélja van.

Az inspiratio, szerinte, csak rész szerinti, t. i. csak az üdvös-
 ség tárgyaira terjed ki, az irás egyéb részeiben pedig, pl. a histo-
 ria, geographia s más hasonlókkal megszűnik és az emberi téved-
 hetés szárnyára van bocsátva. Ez közvetítő akarna lenni a gépies

ihletéstan és szabad theologusok hivei között, de mint általában Tholuck tanaira, úgy erre nézve is áll Faust mondása: „melylyel magadhoz vonsz, azt az erőt bírod, de a melylyel leköss, ez erőt nem bírod“.

A berlini iránynak leghűbb követője délen az erlangen-i egyetem, mely szintén az egyesült vallásfelekezetek képviselője volna, ha tanárok, mint Dr. Harless, Dr. Delitsch, mely utóbbi azt mondja, hogy „a csuda nem csak lehetséges, hanem szükséges“; a lutherismus tulságos előszereteténel fogva már-már béállandó szakadásig nem viszik a dolgot. Pedig ha valahol Németországban, úgy délen és nyugoton volna legégetőbb szükség a tömörülésre, közös erő kifejtésre, egységre az egyházban külsőleg, tan- és hitszabadságra bensőleg, a helyett, hogy Kálvint követő erők háttérbe szorításával a test szemmel látható romlására a jobb és bal kéz harcza kerekedjék egymással; mert a mily rendezetlen, zilált, s ennek következtében gyenge a protestantismus, épp oly erőteljes, rendezett jézsuita propagandával bír itten a catholicismus.

Heidelberg a központja azon pártnak, mely az újabb theologiai irodalomban szabad theologusok, vagy baloldali név alatt ismeretes. Dr. Rother halálával végtelen sokat veszített ugyan e párt, de azért kilátásai a legreményteljesebbek. Vezére a heidelbergi seminárium igazgatója, Dr. Schenkel Dániel, kinek „Közönséges egyházi folyóirat“-a körül a legkitünőbb erők vannak öszpontosulva.

E párt tudományos iránya a legélesebb ellentétben áll a berlinivel; mint a világosság és setétség, úgy tűnnek fel ezek egymás mellett. Schenkel azt mondja, hogy a protestantismusnak legnagyobb ellenségei egyfelől azok, kik hátat fordítanak a haladásnak, másfelől, kik a haladással megférhetetlennek hiszik a vallást. Ő azért és pártja e hitté vált meggyőződésből kifolyólag legjobb erejének egész hevével arra törekszik, hogy a kereszténység és egyház az új-kor egyetemese miveltségi fejlődésével alakilag és lényegileg öszhangba jöjjön,

Schenkelnek második kiadást ért ily című műve „A protestantismus lényegéről“ magában foglalja mindazon alapelveket, melyek az ő theologijának s egyházi műveinek lényegét képezik. A protestantismus — ez az alapgondolat — nem egy elmúlt, bévégzett tény, hanem egy nagy élő és folytonosan ható elv; nem intézmények és tanok rendszere, hanem egy mindig és mindig alaposabban

megoldandó feladat; „a lelkiismereten nyugvó, szabad evangélikus közönségi öntudatnak“ elve, mely hivatva van mélyre ható erejével embereket, népeket, államokat, társadalmat, minden egyéni és társaskört megújítani, átalakítani. Nála a protestántizmus lényege nem esik össze annak azon első alakjával, mely a 16-ik század tanai-
ban és egyházi rendeleteiben nyert, nem legtisztább és szabadabb kifejezést. Ő a dogmátiájában kifejtett öntudatot tartja a vallás és erkölcs közös életgyökerének, s ezt és a közönséget nevezi azon két főtényezőnek, melyektől a protestántizmus egyedül várható. A közönséget, melyre általában nagy súlyt fektet, vallásilag is szabaddá kell nevelni, az eddig mindent feltétlenül hívés helyett. Hogy azonban ne hogy éppen az ellenkezővel vádoltassék, megmagyarázza, hogy vallásilag nem akkor szabad az ember, ha már semmit se hisz, hanem ha igazán és önmeggyőződésből hisz. A ki vallási és erkölcsi meggyőződésre tett szert, s Isten segítségével oda jutott, hogy az élő, őt és életét vezérlő érzéssé lett: az szabad vallásilag. Ennek előmozdítására meg kell tehát a közönséggel a biblia feletti tudományos vizsgálódás eredményét ismertetni, és meggyőzni arról, hogy a biblia tekintélye nem természetfeletti előálláson, hanem tartalma páratlanszerűségén, eszméinek mélységén, az azt létrehozott és átható szellem szentségén és magasztosságán nyugszik. Ő és pártja e szerint nem csak elfogadják a biblia magyarázatánál Herdernek amaz elvét, hogy emberileg kell azt felfogni és értelmezni, hanem határozottan kimondják, hogy „az ihletéstan esetében a sofistikának semmiféle mestersége többé soha fel nem állítja“.

A protestántizmus legelső feladata tehát a hit- és tanszabadságot teljes érvényre juttatni, egyházat és tudományt egymástól függetleníteni, s így leküzdvén a saját kebelében levő katolikus elvet — mely ellen a nagy Channing két világrészre szóló és ható műveit írta — a dogmatizmus és hierarchizmus uralmát, az alakot a lényeghez idomítani, a protestáns felekezetek egyesülése és képviseleti egyházkormány felállításával. E tekintetben most mindennek szeméi Poroszországra néznek, daczára a Hengstenbergék ottani uralmának; mert ámbár itt is, mint minden más országban, tény az, hogy a szabadelvű politikai párt igen keveset, a conservatív pedig igen sokat csinál a vallásból, belé keveri azt minden politikai kérdésbe — a protestántizmus és katolicizmus közötti valláshábo-

runak nevezi pl. a 66-iki hadjáratot — s ily selejtes számításaival magának a jó ügynek árt, mert a vallást a politika uszályhordozójává teszi, mindazonáltal — mondja Schenkel „meg vagyunk győződve, hogy Poroszország evangélikus egyházának hivatása az öszszes német protestántizmust erkölcsileg meghódítani, és mi leszünk az elsők, kik örömmel csatlakozandunk ez egyházhoz, a meny nyiben szükséges kezes séget nyujt a legmagasabb és legszentebbre nézve, a mit nekünk a vallásos élet adhat, t. i. ama nagy protestáns alapelvek, az igazság és szabadság tisztességes és jogos keresztülvitelére a theologiai tudomány és egyházi élet terén. Mi a legélénkebb rokonszenvet tapláljuk Poroszország ev. egyháza iránt, de protestáns öntudatunk igazságát és szabadságát semmiféle rokonszenvért sem fogjuk megtagadni. Igen, mentől magasabbra állítjuk a porosz ev. országos egyházat, mentől áldásdúsabbnak óhajtjuk jövőjét, annál élénkebben kell követelnünk azt is, hogy az egyházi újjáalakulás élére álljon Németországban. De a német protestantismus vezetése csak úgy fog neki biztosan sikerülni, ha valóban vezet. Ha az egyházi haladás lobogóját kemény és elszánt kézzel ragadja meg; ha, mint a német protestáns egylet 1866, october 11-diki nyilatkozata épp oly helyesen, a mily találóan mondja: „a protestáns egyház lényegének megtágasbult feladatára magát hivatottnak érzi az által, hogy az evangéliumi hit erejével a teljes protestáns lelki szabadságot öszszekötvén, a vallásos eszmék időszerinti fejlődését nem csak méltatni tudja, hanem maga részéről is becsülni és előmozdítani elszánta“, akkor délnek minden jobb elemei körébe gyűlnek, kiknek az egyházi szabadság és köz ségi önállóság életkérdésökké lett“.

A mint látható tehát, Poroszország iránt igen nagy a bizalom a szabadelvűek között, a kik úgy gondolkoznak, hogy a mely nemzet elég erős volt az állam százados átkán, a particularismuson diadalmaskodni, annak szelleme nem fogja soká túrni amaz ellenség örökös szövetségesét, a confessionálizmust. A berlini theologia s ennek uszályhordói az országban nem kecsegtetnének ugyan valami nagy reménnyel; de tudjuk, hogy a reformációt sem a papi és püspöki kar segítette győzelemre; s habár Hengstenbergék a Luther idejében élve, elsők lesznek, kik Eck bulláját a templomokra kiszegzik: a diadal mindig azoké, kik a kor kívánalmái-

nak élére állnak. Aztán ugyancsak berlini papok között is van a baloldali törekvések gyámolítására egy párt, melynek közlönye a Dr. Krausz által szerkesztett „Protestáns egyházi lap“, tagjai pedig tekintélyes állást foglalnak el az irodalmi és egyházi téren.

A haladó theologia szolgálatában nem kis érdeme van Jenának. Dr. Haszban az új-kori rationalismus a legfényesebben van képviselve. Nála a művészet iránti előszeretet oly hatalmas, mint senkinél a német theologusok között. Ő volt az első, ki az egyházi művészetet az egyháztörténelem alkatórészévé tette minden művelt nyelvre lefordított, nyolczadik kiadást ért, nagyhirű munkájában. Aesthetikai hajlamai felett azonban uralkodott a Lessing, Kant, Fichte szelleme, s e két hatalmas elem egyesülése lutheránus kortársai között páratlanná, hallgatói és olvasói között pedig vonzóvá, felemelővé teszik műveit, előadásait. Ifju korának ideáljait szeretetteljesen megőrizve, s az érett kor tudományának fényével környezve, hű maradt saját magához kezdetől végig. „Mindig ugyanaz“ mondá gunyosan Hengstenberg. — „Igen, mindig ugyanaz“ — felelt nemes és jogosult öntudattal — „legalább anynyiban ugyanaz, hogy bizton remélem, külső indokok befolyásánál fogva soha más nem lesznek“.

Dogmájának mindent átfogó elve: az ember vallásos-erkölcsi szabadsága, az ezen nyugvó Isten iránti szeretet, s ebből folyó vég nélküli törekvés, vagy halhatatlanság kívánalma. Háromságtana tisztán éthikai. Az urvacsorára nézve Zwinglit követi, a kenyérben és borban csakis Jézus megtört testére és kiontott vérére emlékeztető jeleket látván, úgy hogy szükség esetében a bort vízzel is helyettesíthetni, a mint ezt a haldokló Schleiermacher is tette. Lutherről e tárgynál előadás közben így emlékezett meg: „ő szerette a csudálatost, s félt, hogy az urvacsora elveszti erejét mysteriosus felfogás nélkül“.

Has nyíltan kimondja ugyan, hogy „semmit igaznak nem ismer el, mit a tiszta, kétségbevonhatlan okosság előtt igazolni nem lehet“, rationalismusa azonban egészen különbözik a régitől, melyet ő maga ostromol a következő okokból: mert a kereszténység történelmi jelentőségét félreismeri, a vallásos élet bensőségét eltompítja, és a kereszténység philosophiai komolyságát nélkülözi.

Dr. Rückert, az előbbinek jénai kollegája, jóval szűkebb téren mozog ugyan, de szintoly próbált, elszánt harczosa irányának. Az

új-testámentom exegesisé az, melyben legnagyobb szolgálatot tett az újabb theológiának. Hogy vizsgálódásaiban annál szabadabban mozoghasson, előre kimondja, hogy az írás általános és kötelező erejét nem ismeri el; meg van azonban győződve arról, hogy az értelmes gondolkodás, hacsak nem hamis szándékból, hanem az egyedüli helyes alapról, az ember szellemi és erkölcsi lényegéből indul ki, egyenesen Istenhez vezérel. Theológiája a Kant és Fichte erkölcsi énjén alapszik, s kapcsolatban a Pál-féle gondolatokkal, a lélek és test közötti ellentéttel, s az ember bűnös voltával, rendszerének központja a váltság és megváltó. A váltság gondolata történelmi megvalósulását a kereszténységben találja.

Dr. Hilgenfeld-ről, mint jénai tanárról, nem szólhatok a nélkül, hogy ne érintsem legalább röviden a t ü b i n g a i i s k o l á t.

Dr. Strauss, volt tübingai tanár, „Jézus életé“-vel korszakot alkotott ugyan, a menyinyben korának és saját magának kritikai tanulmányaiból hivatott lélekkel és mesteri kezekkel oly művet állított elő, mely azóta páratlan a maga nemében, mindazonáltal őt csak az utána kifejlett exegetikai irodalom úttörőjéül tekinthetni; mert ő tiszta eredményként csak azt mutatta fel, hogy az új-testamentum nem az valósággal, a minek addig tartatott, t. i. történelem, hanem mytus, melyet nagyobbára azon idő messiási váralmai szültek. Ő saját magukból az iratokból megrendítette azok hitelességét általában, de az egyesek értékére nézve külön-külön nem állított fel mértéket, szóval: az ő kritikája szorosan csak az evangéliomi történelemre terjed ki, s nem egyszersmind az evangéliomi forrásokra is; az eredmény, mit felmutatott, egyoldalú, tagadó; érezhető volt tehát szükségessége egy a hitelest a nem hitelestől szorosan elválasztó, tisztázó, a rombolóval szembe egy építő szellemnek. Most lépett fel Dr. F. Ch. Baur, az 1860-ban elhunyt nagy hírű tübingai tanár, ki széles tudománya, lelki ereje, éles ítélő tehetsége s a biblia-kritika terén ezek segítségével felmutatott eredménynél fogva Schleiermacher óta a tudományos theológiai irodalomban az első helyet foglalja el.

Kiindulási pontja a Péter és Pál-irány éles megkülönböztetése, s valamint ezek az evangélisták és többi apostolok iratainak ezen szempontból bírálat. Fontos és nagy horderejű művei közül csak a negyedik evangéliom tárgyalását említem meg, melyet a legélesebb kritikával bonczol fel. Tartalma röviden ide megy ki: ez evangéliom prologja mindjárt a program az egésznek tartalmához,

melynek uralkodó eleme a logos, s úgy találja, hogy itt egy terv van keresztül vive, melyben a történelmi anyagnak semmi egyéb hivatása nincs, mint reflexio gyanánt szolgálni amaz eszméhez, és hogy a cselekvő személyek nem a lényeket alkotó elemek, hanem eszméknek, elveknek és pártállásnak csupán képviselői, szóval az egész nem egyéb dogmatikai irány-iratról (Tendenzschrift).

A negyedik evangéliom és apokalipsis írója közti különbséget már De Wette élire állította volt, Baur pedig e pontnál a Schleiermacher iskolával szembe úgy nyilatkozott, hogy János csak az egyik, még pedig az Apokalipsis szerzőjéül ismertethetik el.

Ez irány tübingai iskola név alatt jelenleg is tekintélyesen képviselve van a német exegetikai irodalomban, s jenai tanár Dr. Hilgenfeld e párt egyik kitünő harczosa, ki a negyedik evangéliomra nézve még tovább megy Baur-nál, s azt a 130-dik év táján uralgott gnostikus mozgalmakból származtatja, a Valentin-féle „katholikus gnosis“ legclassicusabb kinyomatának tartván. Ez iskola híve a zürichi hires tanár, Dr. Schweitzer is.

Ha már most megemlítem, hogy ez irány ellenségei közt legelső helyet foglal el a göttingai Dr. Ewald, ki az 1849-ben megindított „Bibliai tudomány évkönyvei“ s számtalan önálló műveiben valóságos irtó háborút indított és folytat a tübingai iskola ellen: azt hiszem ezzel főbb vonásaiban jellemeztem a német theologiai iránymozgalmakat.

És most a közvetlen napi-kérdésre térve, egy, az egész protestantismus jövőjére nézve nagy horderejű célra látjuk törekedni a szabad theologia híveit, és az ok diadáluk több mint bizonyos, mert az idő szellemével léptek szövetségre. Valamint a német nemzet zöme erejének teljes tudatával siet az államegység nagy művének végrehajtásához, úgy a haladó theologusok is eljöttnek látják az időt, midőn az egységes római katholicismussal szembe egy, egységes német protestáns egyházat állítsanak fel, mely, mint Schleiermacher hitte, leghűbb kinyomata leend a hitkényszertől szabadságnak, a tanfejlődés biztosításának, s a theologiai és egyházi pártok egymás iránti türelmének, szeretetének; melyben a lelkeket nem a Luther betűje fogja lebilincselni, hanem a Luther szelleme felemelni, s a melyben többé nem kell egy Schenkelnak „Jézus jellemképe“-ért oly oldalról ostromokat kiállania, melyek 1864-bei alig hogy hivatalábóli elmozdittatását nem vonták magok után.

A Hengstenberg-párt már ezelőtt kilencz évvel így sohajtott fel: „a tömegek ellenünk vannak, ellenünk az idő áramlata“. Ez idő óta a reménynek és csüggedésnek újabb próbáit állotta ki mindkét párt, de ma már a fennebbihez ezt is hozzá tehetni: „ellenünk a király, ellenünk a nemzet“. A porosz király, ugyanis, 1866. dec. 8-án új alattvalóihoz, a hannoveri országos consistoriumhoz egy leiratot intézvén, abban a többek közt ez áll: „át vagyok hatva azon meggyőződéstől, hogy az evangélikus egyház minden részei és tagjai növekvő egyesülése utáni vágy, melyet én, mint Istenben nyugvó elődöm, változhatatlannal szívemen liordok, annál készebben fog kifejlődni, s a helyes útat és alakot eltalálni, minél szabadabbak és tántorithatatlanabbak lesznek a szívek a közösséget szeretetben keresni és ápolni“.

Vajjon mi tartóztathat fel már most egy olyan egyesülést, melyet a tömegek, az időszelleme, nemzet, király és egy életerős szabad theologiai párt egyenlően siettetnek, követelnek?!

Nagy érdeme van az ügynek ilyen irányu fejlesztésében az 1865. június 7-én alakult protestáns-egyletnek, mely a többé-kevésbbé szabadelvű pártok minden tagját magában foglalja, s azon kívül, hogy így egész Németországot — délt és északot egyaránt — behálózza, majd minden nevezetesebb városban fiók eglyettel bir. Czélja évenként tartatni szokott gyűlésein a legújabb theologiában, s főképp az egyesülési törekvésekben felmerülő nevezetesebb kérdéseket megvitatni s ezek felett közmegállapodásra jöni. A mult év szeptemberének 25-27-én, a Hardt melletti Neustadtban (Pfalz), több mint ezer tag részvételével tartott gyűlésén az egyesülésre nézve Schenkelenek következő tételeit tette magáévá:

„1.) Az unio tetteleges és jogos kinyomata azon modern protestáns keresztényi tudatnak, hogy a kereszténység sulypontja nem az egyházi dogmán, hanem a keresztény erkölcsi életközösségen nyugszik.

„2.) Az által, hogy az unio a két protestáns fő-confessiót, az egyházi szervezet és életközösségre nézve, semmi akadálnak sem tekintti, a tudományos mozgás a protestáns egyházon belől, főképp az előfordulható dogmátikai korlátoktól, szabaddá van téve“.

„3.) Mindenütt, hol az unio a maga teljes jogát és hathatós megvalósulását elérte, a hitczikkek tekintélyére való egyházjogi kötelezettség azontúl erkölcsi lehetetlenséggé lett“.

„4.) Az egyesült egyházon belől a hitcikkék csupán csak annyiban igényelhetnek további érvényt, mennyiben magukban foglalják azon alapelveket, melyekből a protestánsok keresztény erkölcsi életközössége eredetét vette, és a melyektől folytonosan vezéreltetik“.

„5.) Az unio közös alapján tehát lehetnek eltérő dogmáikai irányok, s főképp a tudományos szabad irány jogosulva van, az ugynevezett hitfelekezettel egyenlő mértékben, magának illő kifejezést adni a nyilvános tan- és egyházi életben, valameddig amaz alapelvekkel özszeütközésbe nem jő“.

„6.) Az unionak adott értelemben való lassankénti kifejlődéséhez különbözö, még tökélytelen előleges fejlődési fokozatok vezethetnek, de a melyeknek aztán, mint olyanoknak, kell elismertetniök és tárgyalatniok“.

„7.) Az unio és protestáns lelki szabadság valódi elvével ellenkezik az ugynevezett consensus-unio, mely azon kikötésen alapszik, hogy az egyesült egyház tagjait és tanítóit az elfogadott váltanok kivételével, a hitcikkék egész tartalma jogilag és erkölcsileg még mindig kötelezze“.

„8.) Az unio béfejezésére elegendő az urvacsoara közössége és az egyházi kormány egysége, ha a dogmáikai tanmozgalom (a 3. és 5. tétel szerint) szabaddá tétetik“.

„9.) Az unio alapításának végcélja Németországon a német protestáns nemzeti egyház, melynek felállítása a provinciális egyházi sajátságokat semmi esetre sem zárja ki“.

„10.) Addig is minden erővel oda kell hatni, hogy azon korlátok, melyek az egyes országos egyházakban a szabad tanmozgást még akadályozzák, ledöntessenek, és hogy a különbözö, de az evangéliom alapján álló irányok, névszerint a tudományosan szabad, és az ugynevezett hitfelekezeti egyenjogúságának útjába ne csak hogy semmi további egyház-kormányi akadály ne gördítettessék, hanem hogy azok egyházjogilag elismertessenek“.

Második tárgya volt a gyűlésnek a protestán̄s-egylet állása a történelmi Krisztus jelenlegi kérdéséhez, melyre nézve a jó ügy avatott bajnoka, csakugyan heidelbergi tanár, Dr. Holtzmann, következő tétéleit tette magáévá a gyűlés:

„1.) Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a történelmi Krisztus személye és jelentőségéről egy közös felfogást bocsát-

hassunk közzé, és felteszszük, hogy a körön belől e tekintetben különféle eltérő felfogások vannak és lehetnek“.

„2.) Abban azonban egyek vagyunk, hogy a Jézus személyéről csak azon fogalmak elégitik ki a jelenkor vallásos követelményét, melyek az ő emberi és történelmi voltának gondolatát teljes komolysággal veszik“.

„3.) E mellett határozottan előrebozsátjuk azt is, hogy ha Jézust mint történelmi embert tekintjük, ez semmi esetre sem foglalja magában azt a szükségességet, hogy az ő fundamentális és centrál jelentőségét az özszesz kereszténység vallásos életére nézve feláldozzuk vagy gyengítsük“.

„4.) De azt állítjuk, hogy a hit- és tan-szabadságróli protestáns elv ezen tárgyra is kiterjed, és igényli, hogy az egyházban és ennek tanszékein ez idő szerinti felfogáshoz képest ne csak a régi egyházi fogalmak, hanem más, talán épp oly megtámadható modern nézetek is érvényesülhessenek, míg csak a kereszténység vallási és erkölcsi tartalmát meg nem tagadják“.

„5.) Mindenekelőtt pedig követeljük, hogy a tudományos vizsgálódás ezen tárgy felett semmiféle hatalom vagy korlátok által ne akadályoztassék a megkezdett műfolyam végrehajtásában, mert éppen a tudományos mozgás szabadságától várjuk legbiztosabban s leggyorsabban egy közös uralkodó meggyőződés eredményét“.

A fennebbiekhez, ugy hiszem, nem szükséges semmi magyarázat, sőt azok maguktól legérthetőbb magyarázatául szolgálnak a német theologiai törekvéseknek.

Nagy zajt ütöttek közelebről a saját árnyékuktól is féló orthodoxok a Bremenben alakult protestáns egylet működése felett. Ennek, ugyanis, egyik rendes gyűlésén, az újkori világ és vallásnézetek egyik jeles képviselője, Dr. Schwalb, az ottani Mártonközönség kedvelt papja, ily című felolvasást tartott: „A régi és új hit Krisztus felől“. Ő ez iratban a protestáns theologiai irodalom jelen álláspontjáról azon meggyőződését és hitét fejezi ki, „hogy az új hit Krisztusa nem Isten, hanem ember, igaz, való, csupa ember. Emberi módon jött a világra. Születése előtt nem volt sehol, sem a földön, sem az égben. Semmi természetfelettit, a természet törvényeivel ellenkezőt nem tett, és magáról, mint idő előtt létezett személyről, soha sem szólott. Krisztus szavai, melyek látszólag természetfeletti értéket igényelnek, vagy csak látszólag bírnak ez értelemmel, vagy Jézus által nem mondat-

tak. Igen is, ő magát „Isten fiá„-nak tartotta, annak tartották legméltóbb követői, s valóban az is volt; mert Istenhez való viszonyának sajátságos, példátlan módoni tudatában volt, Istentől atyailag szeretve érezte magát, s őt viszont gyermeki szívvel szerette, s testvéreit, az embereket Istennel való hasonló viszonyra segíteni törekedett. Minthogy magas szellemét és törekvését nem értették meg, keresztre feszítették az ó-hitű zsidók. Ottan nem mint az engesztelő áldozat, hanem mint a vallási igazság mártirja halt meg. Feltámadott, a menyinyiben rövid levertségök után ismét fellelkesedett tanítványainak emlékében felelevenedett; a menyinyiben Istennél s az általa alapított kereszténységben örökre él“. Ezután párhuzamba tévén a régi fogalmat az újjal, ezt sokkal felségesebbnek találja, mert Jézusnak az erkölcsi és vallási igazságok s e szerint Isten iránti odaadó engedelmissége, s az emberiséggel szemben tanusított felebaráti szeretete, mely a gyakorlati vallásosság leghűbb és legszentebb kinyomata, csak utóbbi szerint emelkedhetik fel a maga valódi magaslatára, s szolgálhat nekünk bizalommal és vágygyal követendő eszményképül.

E röpirat rövid idő alatt harmadik kiadást ért, s a megrémült ellentábor berlini és vidéki lapjaiban harangoknak félreverésével fogadta, menyinciek és földieket egyaránt segítségre híván, mert a keresztény vallás alapja felforgatással van megtámadva. Huszonkét brémeni és vidéki pap protestált az előadás ellen, egy üdvét féltő laikus pedig 500 tallért tűzött ki egy iratra, melyben a Schwalb s rokonszemű paptársai irataiban foglalt elvek megczáfolandók. Magát a közönséget hiába bujtogatták, mert az hú maradt közkedvességü papjához, az említett papok tiltakozására tiltakozással felelt, az eberfeldi protestáns egylettől pedig egy elismerő átiratot kapott, melyben a többek közt ez áll: „szerencsés a közönség, mely oly lelkészeket bir, kik feladatukat ily értelemben fogva fel, azt minden emberektőlí félelemtől szabadon teljesítik. . . . Oly férfiakat a protestánstalan hittörvényszék eretnekítési törekvése ellen védelmezni szent kötelesség. Ezért a közös német protestáns egylet elberfeldi mellékága felhiva érzi magát a brémeni Márton-közönségi iránt, mely nagyra becsült lelkésze, Dr. Schwalb-ért, a zelota megtámadások ellen oly férfiasan lépett sorompóba, örömteljes elismerését fejezni ki, és kinyilvánítani, hogy nevezett közönség az evangélikus tan- és hitszabadságnak jó szolgálatot tett. Növelje az ő példája az igazságbaní bizalmat, hogy mind inkább-inkább megta-

muljuk csak azt ismerni el hitünkül, a minek az okosság próbájától nincs miért félnie, s szívünk kivánalmait kielégíti“.

Nem tudom, mennyiben lehetett igaza De Wette-nek, midőn e század elején azt írta, hogy az első keresztények alig tudhatták egy tized részét annak, a mit a német káthechumenusok a Jézus életéről tanulnak, de az tagadhatatlan, hogy a német theologiai irodalom és egyházi élet a kiaknázzhatatlanságig gazdag, és el van készülve a judaismus és katholicismusnak a reformációkor még rajta maradt utolsó fátyolát is levetkezni, mert szemcét sokkal erősebbeknek érzi már, hogysen a napfénytől félténie kelljen. Az orthodoxia s ennek sleppjét hordozó vidéki papság itt-ott még ugyan Luther és Kálvinra esküszik, de reformátori szellemű tanárok, mint Schenkel, azt mondják: „mi is meg tudjuk a magunkét tenni, hogy a theológiában ifju, tudományos erőket neveljünk és lelkesítsünk; tudunk oda hatni, hogy a theológiát tanulókat egy élénkebb szellem lelkesítse; tudunk szóval és írással a szabad theologia szolgálatában dolgozni“. A szabad theologusok ily irányu működésének szemléletén a bizonyosságnak tudatával mondhatta a gothai Dr. Schwarz, hogy „az ifju erők, mint harmat a hajnalpirból, fognak születni! A szellem levegője, melyet naponta beszívunk, a jelenkoré, a szabadságé! Ők nem öltözhetnek túlélt rendszerek rongyaiba. Minden elő van készítve, az építési anyagok felhalmozva, és csak egy teremtoi alkotó erővel biró, elszánt, bátor férfi kell, hogy az új épületet felemelje, s a romlatlan ifjúságot maga körül gyűjtven, az igazság útján vezesse“.

Mint a tudományos theologiai, ugy a gyakorlati egyházi törekvések kettős iránya tehát jelenleg Németországon: harc az új-szelem ellen! és kibékülés az új szellemmel! A következmény valószínűleg nem sokára meg fogja mutatni, hogy habár Róma helytállásra ítélte, de a föld azért mégis forog.

Kozma Ferencz.

XVI.

A londoni egyetem ismertetése.

Egy intézetet kívánok körvonalozni, a mely szerkezete és szelleménél fogva méltó a figyelemre. Ez az intézet a londoni egyetem. Londonnak, dacára mindig nagy népségének, főváros lételének, nem volt sem egyeteme, sem felsőbb tanintézete a jelen századig, hanem Oxfordra vagy Cambridgébe kellett menni, a ki az alsóbb oskolákat végezte, és egyetemi grádust akart kapni. E két egyetemből azonban a türelmetlenség és bigottság kizárta mind azokat, a kik az anglican egyház dogmája 39 hires orthodox czikkét alá nem írták. A disszerterek e szerint kénytelenek voltak vagy saját erejükön felsőbb oskolát állítani, mit anyagi körülményeik ritkán engedtek, vagy legalább egy időre az anglican egyház tagjaivá lenni. Az Anglia miveltségi történetében oly sok érdemet szerzett lelkes lord Broughamé a dicsőség és hála, hogy a disszerterek megszabadultak e nyomasztó helyzettől. Ő volt az, a ki 1820 után tettel, szóval és írással a parlamentben és meetingekben izgatott, és barátokat gyűjtött egy olyan intézet felállításának, mely sem egyik, sem másik felekezeté, hanem egyedül a tudományé legyen, melybe mindenki béléphessék a nélkül, hogy inquisitori vizsgálaton menjen keresztül vallásos meggyőződését illetőleg.

Igy adatott ki 1827-ben a királyi charta a „Londoni university collegere, melyből minden vallástanítás kizáratván, az illető felekezetekre bízott. Ez eddig hallatlan eljárás, nagy szellemi forradalmat idézett elé az egész országban. Az anglicán papság és orthodox társaik mindent elkövettek a pogány szülött megfojtására, mely a vallást lábbal tapodja, megbecsteleníti. Az ily vádakra tette lord Brougham ama szép feleletét, hogy „éppen az által mutatjuk meg a vallás iránti tiszteletünket, hogy mindenki meggyőződését tiszteletben tartjuk“. Megbuktatás vagy legalább ellensúlyozási szándokkal állították fel a „Kings College-t“ is Londonban, melyben az anglicán dogmák tanulására és templomba járásra köteleztetik minden bélépő. Mindezek dacára az University College ma is a legszebben